

Napredne orientacije v slovenskem političnem gibanju na Koroškem v letih 1921–1938

Leto 1934 ne pomeni le prelomnico v bivanju prve avstrijske republike, ampak tudi v življenju Slovencev na Koroškem. Do tega leta so se namreč izoblikovali vsi tabori, ki so in še vplivajo na dogajanja na območju avstrijske republike in med koroškimi Slovenci. — Predvsem moramo upoštevati, da je bilo slovensko govoreče prebivalstvo Koroške po deželnozborskih volitvah 1921 razdeljeno v bistvu na tri dele. Prvi del je bil politično organiziran v stranki s slovenskim programom in konservativnim značajem, ki ji je pripadalo po večini slovensko kmečko prebivalstvo. Drugi del, večinoma agrarni in neagrarni proletarijat, je zajela avstrijska socialna demokracija, ki je bila ves čas sicer v narodnem oziru politično indiferentna, dejansko pa se je ob važnejših odločitvah, tako ob plebiscitu 1920, postavila na nemško stran. Tretji del je bil nemško orientiran, politično se je pred prvo svetovno vojno naslanjal na liberalno stranko, po vojni pa na meščanski in velikonemški Lanbund.¹

Takraten vpliv avstrijske socialnodemokratske stranke na Koroškem kaže podatek, da je imela stranka leta 1926 129 krajevnih organizacij s 16 223 člani, njeno glasilo Arbeiterwille pa je izhajalo v 2641 izvodih.² Kmalu po plebiscitu so socialisti pod pritiskom splošnega avstrijskega političnega razvoja in zaradi nasprotij z meščanskimi strankami na Koroškem tudi izstopili iz sosveta takratne in kasnejše osrednje protislovenske organizacije na Koroškem, Kärntner Heimatdiensta — Kärntner Heimatbunda. Leta 1920 so namreč v državnem okviru prešli iz vladnih vrst v opozicijo ter bili v njej do razpusta stranke 12. februarja 1934. Na Koroškem pa je bil ta razvoj nekoliko počasnejši; šele na volitvah leta 1923 so bili socialni demokrati potisnjeni iz vlade, kar je vodilo naslednje leto do njihovega izstopa iz omenjene protislovenske organizacije.³ In prav zato zasledimo po tem izstopu pri tej stranki poskuse približati se slovenskim deželanom ter prizadevanja za kulturno življenje slovenskih delavcev. Tako so bili leta 1928 odprti po zaslugi Karla Newoleta, do pred letom dni generalnega konzula Avstrije v Ljubljani, in ob sodelovanju zastopnikov ljubljanske delavske zbornice, slovenski oddelki pri delavskih knjižnicah v Železni Kapli, Borovljah in Bistrici v Rožu, pozneje pa se je ta akcija razširila tudi na knjižnici v Velikovcu in Pliberku.⁴

¹ Glej Fran Zwitter, Koroško vprašanje. Ljubljana 1937; isti, Problem bodočih slovenskih meja (elaborat). Arhiv IZDG, fasc. 457; Hans Lager, Abwehrkampf und Volksabstimmung. Klagenfurt 1930.

² Koroški Slovenec, 15. IX. 1926 po Arbeiterwille.

³ Lojze Ude, Po plebiscitu 10. oktobra 1920 — Kärntner Heimatdienst, Heimatbund. Zbornik Koroške, Ljubljana 1959, str. 84.

⁴ Prim. članek Avgusta Reismana, Večer (Maribor), 10. VIII. 1965.

Vprašanje napredne usmeritve v okviru slovenskega političnega gibanja je bilo v tem času otežkočeno. Vzrok moramo iskati predvsem v prevladovanju izključno konservativnega vodstva slovenskega političnega in kulturnega gibanja do leta 1938, ki so se mu iz nacionalne discipline uklanjali tudi posamezniki z naprednejšimi nazori, še več pa jih je prav konservativna svetovnonazorska usmeritev tega gibanja usmerjala v avstrijsko socialnodemokratsko stranko in Slovencem nasprotni nemški meščanski tabor. Prvi znak uveljavljanja naprednejših, iz narodnih motivov sodelujočih posameznikov v okviru slovenskega političnega gibanja pomeni nedvomno leta 1921 sprejet predlog kasnejšega slovenskega deželnozborskega poslanca dr. Franca Petka, naj izpade iz dotedanjega imena slovenskega političnega predstavništva na Koroškem Katoliškega političnega društva izraz »katoliško«. Petek pravi v še ne objavljenih spominih, da mu pri tem predlogu ni šlo za verske razloge, pač pa za politični akt, s katerim naj bi slovensko politično gibanje tudi navzven izrazilo večjo zadržanost in distanco slovenske politike do celovških cerkvenih oblasti, med katerimi je vladal (in še vlada) Slovcem sovražen duh.⁵

Vsekakor bi bila v takratnih razmerah možna diferenciacija slovenskega političnega gibanja edino v smeri ustanovitve slovenske liberalne stranke ali v naslonitvi na avstrijsko socialno demokracijo kot največjo predstavnico delavskega razreda v Avstriji. To je po izstopu socialnodemokratske stranke iz Kärntner Heimatbunda opazilo tudi vodstvo Političnega in gospodarskega društva za koroške Slovence, po naročilu katerega se je Petek razgovarjal z vodilnimi koroškimi socialisti o odnosu med socialno demokracijo in slovensko politično organizacijo. Šlo je za želje vodstva socialnodemokratske stranke, da bi njen denarni zavod prevzel upravo finančnih sredstev slovenske združene zveze. Vendar do sporazuma ni prišlo; vzrok moramo iskati v nasprotnih svetovnonazorskih gledanjih, pa tudi v nacionalizmu dela koroških socialnih demokratov, npr. pri vodilnem koroškem socialistu Zeinitzerju, ko je bil imenovan za predsednika šolske komisije za Slovence na Koroškem. Petek, sam član te komisije, pravi v spominih, da je bil Zeinitzer med člani komisije »najbolj strupen«⁵ proti Slovencem. Da so koroški Slovenci leta 1921 pripomogli k izvolitvi socialnodemokratskega deželnega glavarja, je 8. februarja 1921 list Koroški Slovenec označil za izhod v sili. Slovenski deželnozborski poslanec Vinko Poljanec je v pojasnilo opozoril, da je bil vzrok podpore »rdečemu deželnemu glavarju«⁵ v dejstvu, da slovenska predstavnika v deželnem zboru nista hotela glasovati za tiste kandidate meščanskih strank, ki »so se pred plebiscitom in potem postavili na odločno Slovcem sovražno stališče«.

Nedvomno pomeni v slovenskem političnem življenju na Koroškem pričetek svetovnonazorske diferenciacije leto 1930. Do tega časa je namreč pričel, čeprav v skromnem številu, prihajati z Dunaja mladi rod slovenskih akademikov, politično bolj usmerjen v duhu katoliškega gibanja. Pomeni pa to leto z naraščajočo gospodarsko in politično krizo avstrijske države, ki jo predvsem označuje napredovanje klerofašističnega režima, tudi pričetek odklona dela koroških Slovencev od politike vodstva Političnega in gospodarskega društva za koroške Slovence, katerega del se je celo ogreval za idejo avstrijske stanovske države. Navzven se je pričetek te diferenciacije pričel kazati predvsem ob zahtevi mlajšega katoliškega klera pod vodstvom celovškega ordina-

⁵ Franc Petek Iz mojih spominov. Tipkopis v arhivu inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani.

riata, naj bi koroški Slovenci na volitvah tega leta zavestno volili krščansko-socialno stranko ter ne odklanjali podpore nemško usmerjenim političnim strankam. Na zboru zaupnikov 2. oktobra 1930, ki naj bi odločil o tem vprašanju, je po Petkovem opozorilu »le z nekaj glasovi prodril predlog o brez-pogojni odreditvi slovenskih koristi interesu krščansko-socialne politike«.

Ob tej odločni klerikalni usmeritvi sicer ni prišlo do razcepa slovenskega političnega gibanja, pač pa do ločevanja duhov, ker so demokratično in socialno napredno misleči Slovenci pričeli iskati druge rešitve. Karel Prušnik — Gašper — opozarja, da so na volitvah mnogi zavedni Slovenci volili v državni zbor slovensko stranko, za državni zbor pa socialne demokrate. Na občnem zboru Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem dne 9. aprila 1931 je vodstvo slovenskega političnega gibanja takole označilo izid volitev leta 1930: »... Nekaj ne smemo spregledati pri zadnjih volitvah: porast socialne demokracije med našim kmečkim prebivalstvom. Sama (namreč socialna demokracija — op. p.) že pravi, da je najmočnejša slovenska stranka. Trije razlogi so: 1. naše ljudstvo obubožava..., 2. da znajo socialni demokrati pred ljudstvom lepo poudarjati narodne zahteve in 3. da se vsi naši nasprotniki desetletja sem prizadevajo odtujiti naše verno ljudstvo Cerkvi in da ponekod celo zastopniki Cerkve v napačnem razumevanju svojega poslanstva... podpirajo odtujevanje.«⁶

Povsem drugače so v tem pomembnem času ravnali koroški komunisti.⁷ Poleg akcij koroških komunistov slovenske narodnosti (tu mislimo na spomenico v slovenskem jeziku, ki jo je bil prebral tega leta Johan Kazianka v koroški delavski zbornici in z njo v imenu svoje stranke izjavil, da imajo koroški Slovenci sami odločati o svoji usodi, ter na letak, ki ga je Kazianka izdal v imenu deželne organizacije KPA v slovenskem in nemškem jeziku in v njem pozval slovenske in nemške delavce v skupen boj proti narodnemu zatiranju in socialnemu izkoriščanju) je zanimivo pričevanje tega nastopa v odmevu glasila Političnega in gospodarskega društva za koroške Slovence, ki je 29. oktobra 1930 z obžalovanjem ugotovilo, da so se poleg drugih strank »vrgli na naše ljudstvo še komunisti«. »Posebno v Spodnjem Rožu« — je pisal list — »silno agitirajo. Izrabljajo našo revščino, posebno pa dejstvo, da so nemške stranke za nas imele samo obljube, storile pa niso ničesar. Obljubljuje nam v številnih letakih narodne pravice, celo posebno sovjetsko Slovenijo. Strašna obsodba bi bila za naše oblasti, če bodo komunisti med nami dobili glasov, le obup nad pravičnostjo more koga gnati med komuniste.« Pomoč komunistov iz osrednje Slovenije, posebno Prežihovega Voranca, slovenskim komunistom na avstrijskem Koroškem⁸ izpričuje biografski podatek Franja Ogrisa z dne 3. februarja 1948, da je bil v letih 1933 do 1934 povezan z nekaterimi jugoslovanskimi komunisti, med njimi s Prežihovim Vorancem in Marijo Vilfan. Opozarja, da so skušali takrat slovenski komunisti (pač koroški visokošolci)⁹ s pomočjo obeh partij, avstrijske in jugoslovanske, izdajati narodno revolucionarni list Punt kot protiutež prevladujoči konservativni struji v

⁶ Prim. govor člana vodstva Političnega in gospodarskega društva za koroške Slovence Janeza Starca. Koroški Slovenec, 29. IV. 1931.

⁷ Glej tudi 20 Jahre Volkswille. Wahrheit und Volkswille, 13. XI. 1965.

⁸ Med drugim prim. odlomek Prežihovega članka O Koroški. Prežihov zbornik, str. 86.

⁹ Prežihov zbornik, str. 204.

slovenskem političnem gibanju. Še pred izidom pa je ob februarskih dogodkih leta 1934 policija zasegla prvo številko lista.¹⁰

Vsekakor je bila po letu 1930 vidna vedno tesnejša povezava klerikalnega vodstva slovenskega političnega gibanja s krščanskimi socialisti v Dollfusovi smeri. To kaže tudi občni zbor Političnega in gospodarskega društva za Slovence, ki se je sestal ob koncu aprila 1933. Okoliščina, da je vodstvo občnega zbora dalo zboru po opozorilu v Koroškem Slovencu »bolj informativen značaj in da si je pridržalo izjavo končnoveljavnega stališča... manjšine k vprašanjem, ki... razgrevajo svet in njegove države« kaže, da se koroški Slovenci niso brez odpora podrejali klerikalnemu vodstvu in režimu. Kljub kritičnemu stališču velikega dela udeležencev občnega zbora do podpore klerikalni diktaturi je čez nekaj tednov Koroški Slovenec v uvodniku »Državi, kar je njenega!« izrazil solidarnost z Dollfusovo Avstrijo in njenim diktatorskim režimom. Po 12. februarja 1934, ko je Dollfussu uspelo prepovedati socialnodemokratsko stranko, je radikalna struja slovenskih koroških klerikalcev brez privoljenja slovenskega članstva podredila slovensko politično organizacijo koristim klerikalnega režima.¹¹

Opozoriti moramo, da se je vodstvo socialnodemokratske stranke na Koroškem še pred februarskimi dogodki 1934 odločilo podpreti krščanskosocialnega kandidata za deželnega glavarja. To je potrdilo tudi centralno strankino vodstvo na Dunaju. Koroško socialnodemokratsko vodstvo na Koroškem je februarja 1934 tudi doseglo, da v deželi ni prišlo do oboroženega odpora republikanskega Schutzbunda kljub dejstvu, da je med delavskimi množicami bilo močno vojno razpoloženje.¹² Da pa tako vedenje koroških socialnih demokratov ni bilo slučajno, priča po dogodkih 12. februarja izstop namestnika deželnega glavarja Zeinitzerja in celovškega župana ing. Pichlerja iz socialnodemokratske stranke in njun pristop k avtoritativnemu režimu.

Posledica neodločnosti vodstva avstrijske socialnodemokratske stranke ob vprašanju odpora proti nastopajočemu avtoritativnemu režimu je vodila po 12. februarju po eni strani k prestopanju socialistov k tako imenovanim revolucionarnim socialistom, po drugi strani pa h KPA, ki se je prav s tem močno okrepila. Kasneje je prišlo ne le do zblizanja obeh delavskih skupin, ampak tudi do sporazuma ob akcijski enotnosti obeh organizacij avstrijskega delavskega razreda.¹³ Pristopanje v KPA je bilo vidno tudi v slovenskem delu dežele. Tu so pristopali v KPA tako nekdanji socialni demokrati, deloma pa tudi slovenski delavci in kmetje, ki so se odvrnili od tradicionalnega političnega vodstva in iskali novih rešitev.¹⁴ Nasprotno pa je po 12. februarju 1934 konservativna struja slovenskega političnega gibanja podredila stranko koristim režimske Domovinske fronte. Po Petkovem opozorilu je pri tem izhajala s stališča, da je potrebna reforma celotnega klerikalnega političnega življenja v smislu stanovske države ter pri tem dajala prednost na prvem mestu novi

¹⁰ Podatek v arhivu inštituta za narodnostna vprašanja, fasc. SO-12. — Opozorim naj, da je bil dejanski urednik lista Prežihov Voranc (Prežihov zbornik, str. 204).

¹¹ Janko Pleterski, *Progressivne težnje med Slovenci na Koroškem*. V knjigi Ivan Regent-dr. Janko Pleterski-Ivan Kreft, *Progressivna Slovenija, Trst in Koroška*. Pomurska založba Murska Sobota, 1964, str. 114—115.

¹² *Prima* Janko Pleterski, navedeno delo, str. 115.

¹³ Franz West, *Der Kampf um die Aktionseiheit. Weg und Ziel 1954*, str. 350.

¹⁴ Oris tega razvoja na območju velikovškega političnega okraja najdemo v spominih Karla Prušnika, Gamsi na plazu. Založba Borec Ljubljana, 1958, str. 20. sl.

organizaciji političnega in državnega življenja pred prizadevanji za ureditev slovenskega vprašanja v deželi. Sicer pa so bila stališča v okviru slovenske politične organizacije do vprašanja in vloge koroških Slovencev v Domovinski fronti močno različna. Njihovo dilemo naj bi leta 1935 med drugim prikazal tudi ciklostilni listič, ki so ga bili pripravili slovenski komunisti v okolici Železne Kaple z naslovom Kam?, ki naj bi med drugim pojasnjeval koroškimi Slovencem stališča znane izjave komunističnih partij Jugoslavije, Italije in Avstrije iz leta 1934 o pravici Slovencev do samoodločbe in združitve slovenskega naroda. Opozorimo naj še, da so na tako usmeritev slovenskih komunistov nedvomno vplivali tudi stiki s slovenskimi komunisti v osrednji Sloveniji, pa tudi ilegalna literatura, ki je prihajala v Jugoslavijo prav prek južne Koroške.

Vsekakor moramo prav v teh dogajanjih iskati pričetke usmeritev koroškega slovenstva, ki so pripeljale skupno z razvojem v osrednji Sloveniji med narodnoosvobodilnim bojem do novih pogledov na slovensko vprašanje, pa tudi do formiranja novega političnega tabora, ki je odzvel dotedanjemu konservativnemu vodstvu monopol v slovenski politiki na Koroškem.¹⁵

¹⁵ Prim. Fran Zwitter, Zgodovinsko jedro koroškega vprašanja. Naši razgledi, 8. 10. 1955.